

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 8/1 2019 s. 159-182, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

TÜRKİYE TÜRKÇESİ COĞRAFYASI İÇİNDE KARADAĞ SAHASI*

Alpay İĞCI**

Geliş Tarihi: Ocak, 2019

Kabul Tarihi: Mart, 2019

Öz

Türkiye Türkçesi coğrafyası araştırmaları, XIX. yüzyıldan beri yapılmaktadır. Tarihte Karadağ, IV. yüzyıldan itibaren Türk boylarının da bulunduğu bir sahadır. VII. yüzyıla beraber yerleşmeye başlayan Slavların Osmanlı Dönemi öncesindeki Türklerle; XV. yüzyılda ise Osmanlı İmparatorluğu'yla çeşitli evreleri olmuştur. Öncesinde olduğu gibi, bu dönemde de Türkiye yönünde göç süreci başlamıştır. Karadağ Türkleri, 2011 nüfus sayımında “Türk” ibaresinin de kullanılmasıyla, baskın olarak Bar civarında ve birçok belediyede kayıtlanmışlardır. Karadağ Türk ağızları çalışmaları, ağız sözlüğü ve konumlandırma yayını dışında, Karadağ ve Karadağ Türklerini genel olarak anlatan yayınlarla sınırlıdır. Bu makalede Karadağ'a dair yayınlar, tarihi süreç verilerek anlatılmış; Karadağ Türkleri ve Türkçesi konularında tespitler yapılmış; yeni yapılacak Türkiye Türkçesi çalışmalarında Karadağ sahasının anılması için çok yönlü saha bilgileri sunulmuştur.

Ahahtar Sözcükler: Türkiye Türkçesi coğrafyası, Karadağ Türkleri, Karadağ Türk ağızı, Bar, Eski Bar, Batı Rumeli.

MONTENEGRO AREA IN THE GEOGRAPHY OF TURKEY TURKISH

Abstract

Researches of the geography of Turkey Turkish have been studied since the 19th century. In the past, Montenegro is an area where also Turkish localities have been in existence since the 4th century. The Slavs, who started to settle together in the 7th century, had various stages with the Turks before the Ottoman period and in the 15th century with the Ottoman Empire. In this period like in the previous ones, the immigration process toward Turkey has been started too. Turks of Montenegro were registered in the 2011 census with the use of the “Turkish” headings, predominantly in the vicinity of Bar and in many other municipalities. The works related to the Turkish dialect of Montenegro are very limited and generally, they describe the Turks of Montenegro and Montenegro, apart from the dialect dictionary and publication for positioning. In this article, publications about Montenegro are presented through a historical process; have been made determinations about Turks and Montenegro Turkish; is presented multipurpose field information for the mention of Montenegro area in new researches of Turkey Turkish.

Keywords: Geography of Turkey Turkish, Turks of Montenegro, Turkish dialect of Montenegro, Bar, Stari Bar, Western Rumelia.

* Bu makale, yürütücüsü olduğum 2018/SOSB001 numaralı Uşak Üniversitesi BAP Birimi projesi kapsamında üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi; Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, alpayigci@hotmail.com.

Giriş

Türkiye Türkçesi coğrafyası, bir ucu Hazar Denizi'nin batısı ve Akdeniz'de, öbür ucu Adriyatik Denizi ve Tuna'da olan bir yerdir. Bu coğrafyaya dair araştırmaların tarihi, yüz yılı aşmıştır.

Tarihî döneme bakıldığında, Osmanlı harfli olmayan eserlerde (transkripsiyon metinleri, transkripsiyon anıtları) Osmanlı Türkçesinin Karadağ sahasını da kapsayan çeşitli ağızlarına dair Türkçe metin örnekleri bulunur. Tabii, geçmiş XV. yüzyıla kadar götürülebilecek bu transkripsiyon eserleri, herhangi bir ağız sunmayı amaç edinmemiştir. Bu tarz eser yazarları, “Türk dili”ni anlatırken duyup kaydettikleri konuşma dili ve ağız özelliklerini, çoklukla fark etmeden veya amaçlamadan eserlerinde yansıtmışlardır. Osmanlı Türkçesi yazı dilinin klasik imlâsı sebebiyle, Osmanlı harfli metinlere telaffuz özellikleri genellikle yansımamıştır. Ancak, Osmanlı harfli olmakla beraber, kullandığı gelişkin Osmanlı imlâsıyla Evliya Çelebi, Seyâhatnâme eserinde çeşitli Türk ağızlarına dair örnekler sunmuştur (EÇS, s. V/146a, VIII/259a, X/204b vb.). Yazıldığı alfabeyle bakılmaksızın, bütün bu tür eserler, Türkiye Türkçesi ağızlarına yönelik akademik çalışmalar olmayıp, o yüzyıldaki Türkiye Türkçesini (yani Osmanlı Türkçesini) konu edinen eserlerdir. Yine benzer şekilde, XVIII. yüzyıl Doğu Anadolu ağızlarına dair yazılı kayıt gibi eserler (Majda, 1980), ağız araştırmaları disiplininde olmadığı için, ağız çalışmaları tarihi açısından değerlendirilmezler; dil araştırmalarına başka yönlerden katkı sağladılar. Bugün dil araştırmacıları, tarihî dönemlerin yeniden kurgulanmasında ve anlaşılmasında bu tür eserleri, kısmen veya tamamen kullanmaktadırlar (İğci, 2014; Gülsevin, 2017; Kartallıoğlu, 2017).

Türkiye Türkçesi ağız çalışmaları XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Hüdavendigâr ve Karaman Türk ağızları araştırma denemesi şeklinde çevrilebilecek 1867 tarihli Viktor Aleksandroviç Maksimov'un eseri, Türkiye Türkçesi ağız araştırmaları için ilk çalışma sayılır (Максимов, 1867). Bu tür araştırmalar, József Thúry, Ignác Kúnos, Karl Foy, V. Pisarev, Necip Asım Yazıksız (*Balkanoglu*, *Balhassanoglu* olarak), Martin Hartmann, Luigi Bonelli, Friedrich Giese, Fridrich Vincze, Tadeusz Kowalski, Jean Deny ve Martti Räsänen ile devam etmiştir. Baştaki çalışmaların bazıları, malzeme eksikliği, kullanışsızlık, derleyicinin ağza yabancı olması gibi çeşitli bakımlardan istenen düzeyde değillerdir. 1940'lı yıllarla beraber, yerli ve yabancı bilim insanları tarafından birçok çalışma yapılmıştır. Ahmet Caferoğlu'nun çalışmaları Türkiye'de ağız derlemelerindeki ilk kapsamlı eserlerden sayılabilir (Caferoğlu, 1942, 1943, 1946 vb.). Takip eden dönemde, bibliyografya yayınları, sınıflandırma ve gramer çalışmaları, ağız coğrafyasının farklı yerlerine dair derleme ve dil incelemeleri, yöntem sorunlarına dair çalışmalar yapılmıştır.

Çalışmaların coğrafya veya ağız bölgeleri yönünde genişlemesiyle beraber, Türkiye Türkçesi coğrafyasının da daha kapsamlı bir şekilde belirtilmesini dileriz. György Hazai'nin "Anadolu ve Rumeli Türkçesinin yayıldığı bütün sahaları kapsayan bir dil atlası çalışmalarına, ne zaman başlanacağı konusunda bugün maalesef bir tahminde bulunabilecek durumda değiliz. Bu, kolayca ve yakın bir zamanda gerçekleşeceğe benzemeyen, hoş bir hayaldir" (Hazai, 2012, s. 100) şeklinde belirttiği Türkiye Türkçesi dil atlası hazırlanışı, öncelikli beklenen çalışmalardan sayılabilir. Son yıllarda dil atlası konusunda bölge merkezli çalışmalar ve hazırlayıcı yayınlar yapılmıştır (Boz ve Günay Aktaş, 2017; Karahan *vd.*, 2018).

Ağız coğrafyasının içinde sıralanırsa Rumeli, Anadolu, Kıbrıs, Lübnan, Suriye, Irak topraklarının bazı yerlerine yönelik farklı düzey ve tarzlarda ağız çalışmaları yapılmıştır.¹ Söz konusu ana ağız bölgelerinin içinde bazı kesimler daha çok çalışılmış, bazı kesimler az çalışılmış veya hiç çalışılmamıştır. Karadağ, Rumeli bölgesinde sınırlı veri bulunan bir yerdir. Karadağ sahası Türkçesini içeren dil araştırmalarının yok düzeyde olması, temelde bölgenin tarihiyle ilgili görünmektedir.

Ana Hatlarıyla Karadağ Sahasının Tarihi

Karadağ topraklarının ve bu topraklarda yaşayan Türklerin bugünkü durumlarını anlamak için sahanın tarihine kısaca bakmak yararlı olabilir. Böylece buradaki durumların hem genel hem Türkler özelindeki sebepleri düşünülebilir. Karadağ'ın bulunduğu bölge, kaynaklarda Karadağ adı dışında, Zeta, (Kuzey) Arnavutluk, Brda gibi başka coğrafi adlarla da anlatılmıştır.

Dalmaçya'nın güneydoğu toprakları ve doğusunda yayılmış Karadağ'da gelişen Türkçenin sahipleri olarak Türklerin burada ne zamandan beri yaşadıklarına dair tam tarih henüz verilememektedir. Balkanlar'da uzun süren Osmanlı Türkleri dönemi öncesinde Hun, Avar, Kuman, Peçenek, Uz gibi birçok Türk boyunun yerleştiği ve yayıldığı malumdur. Balkanlar'ın geneli bir yana bırakılırsa, Karadağ toprakları ve yakın çevresine tarihî dönemde birçok Türk boyu uzun veya kısa soluklu yerleşmiştir. Bunlardan Kumanlar, bugüne ulaşan "Kumanova" gibi yer adlarında simgeleşen bir derinlik yaratmışlardır. Karadağ'daki Koman kabile adı için, Karadağ'ın tam ortasında bulunan Katun nahiyesinde Koman kabilisinin açıkça Türkçe bir adı çağrıştırdığı, bunun da Kuman Türklerinden bir topluluğun Karadağ'a gelmiş olması ihtimalini düşündürdüğü belirtilmiştir (Karatay, 2017b, s. 362). Balkanlar'ın geneli gibi, Karadağ'da Türklerin düzenli yerleşiminin görüleceği Osmanlı İmparatorluğu zamanından evvel, bugünkü Karadağ ve çevresinde çeşitli hareketlenmeler yaşanmıştır.

¹ Makale kapsamında olmadığı için burada, çalışmalar doğrultusunda görünür olan ağız coğrafyasını sıralamakla yetinilmiştir. Belirtilen ana bölgeler içinde devlet adı olarak anılan *Lübnan*, *Suriye* ve *Irak* bölgeleri, daha ayrıntılı çalışmalar sonucunda farklı coğrafi adlarla da temsil edilebilirler.

Hunlar, MS 300 yılı sonrasında Balkan geneline yayılmış, 380'de Pannonia bölgesinde görülmüş, Dalmaçya'ya kadar ilerlemişlerdir (Ahmetbeyoğlu, 1995, s. 8). Pannonia, bugünkü Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek'in kuzeyi, Sırbistan'ın kuzeybatısındaki topraklardır. 434 yılı baharında Hun topraklarına gelen Doğu Roma üst düzey elçilerini Morava ile Tuna nehirlerinin buluşma yerindeki kalede² karşılayan kağan Attila, Hunlara vergi vermeyi kabul eden Doğu Roma İmparatorluğu ile barış antlaşması imzalamıştır (Kafesoğlu, 1992, s. 119). 568 yılından sonra Balkanlar'da ilk Slav unsurlarının yerleşmelerinde Avarların büyük etkisi olmuş; en güçlü döneminde bu Türk boyu, Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'u (Konstantinopolis) 626 yılında kuşatma altına alabilmiştir. Oğur Türkleri tarafından VII. yüzyılda kurulan Tuna Bulgar Devleti (veya Birinci Bulgar İmparatorluğu), bugünkü Karadağ'ın doğusundan Karadeniz'e dek olan arazide gelişip gerilemiş ve XI. yüzyıla kadar hüküm sürmüştür. Son yüzyıllarında Slavlaşmanın artışı ve 864'te Boris Han'ın Ortodoksluğu resmen kabulüyle bu devletin Türk kimliği yok olmuştur (Kurat, 1992, s. 178; Kafesoğlu, 1992, s. 203-207). IV-IX. yüzyıllar arasında Hun, Avar, Bulgar ve Oğuz Türklerinin devamı olan Vardar Türkleri, Doğu Roma İmparatorluğu yönetimi tarafından, Selanik ile Vardar hattını kapsayan topraklara (bugün Selanik Körfezi ile Kosova'nın güneyi arasındaki hat) yerleştirilmişlerdir (Hamzaoğlu, 2000, s. 23-27; Fehér 1999, s. 70).³

II. Basileios 1020'de, Bulgar kilisesinin yasal mirasçısı ilan ettiği Ohri başpiskoposluğuna bütün piskoposluklardan, Bulgaristan'da yaşayan diğer kesimlerden, Vardar yakınlarındaki Türklerden kilise vergilerini toplama yetkisi de vermiştir. 1091'de Meriç'in kenarındaki Lebunium'da, Doğu Roma-Kuman ittifakınca yenilgiye uğratılan ve Sofya, Niş ve Filibe'den Trakya'nın doğusuna dek yayılan Peçeneklerin bir kısmı Macaristan'ın Peşte, Fertő kesimlerine göç etmiş; bir kısmı Uz ve Kuman Türkleriyle karışmış, kalanlar da Vardar Nehri boyuna yerleşmişlerdir. 1200'lü yılların ilk yarısında III. İoannis geniş bir Kuman grubunu *stratiotes* olarak İznik İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerine, Balkanlar'da Trakya ve Makedonya'ya iskân etmiştir. Kuman Türklerinin önderi Seyhan'ın torunu, Sırp kralı I. Stefan Uroş'un oğlu Dragutin ile evlenmişti. Babasının tahtı ona bırakmaması sonrasında 1276 güzünde Macar ve Kumanlar Gaçka'da (*Gacko*) görünmüş ve Dragutin bu orduların yardımıyla babasını burada yenmiştir. Yine bu yıllarda İpek başpiskoposu Danilo, bugünkü Sırbistan'ın Karadağ'a yakın kesimlerinde bulunan Jiça'yı (*Žiča*) Kumanların yıktığını anlatmıştır. 1282 yılıyla beraber Doğu Roma büyük saray bakanı Mihail Glabas komutasındaki Tatar Türkleri, Liplan ve Prizren yakınlarında bulunmuşlar, bir askerî birlik Drin Nehri'ne ulaşmıştır. XIV.

² Burası bugün Sırbistan'daki Pasarofça (*Požarevac*) şehridir.

³ Peçenek, Uz ve Kuman-Kıpçak kitleleri gibi Osmanlı öncesi Türk boylarının bugünkü Goralı, Torbeş, Pomak kimliklerinin kaynakları veya çekirdekleri olduğu belirtilir (Çavuşoğlu, 2007, s. 124).

yüzyılda Dalmaçya’da bulunan bir Kuman birliği bu Adriyatik hattından gelip IX. Mihail’e katılmış, imparatorun emriyle bunlar Limni, Tařoz ve Midilli adalarına yerleştirilmişlerdir (Vásáry, 2008, s. 33, 78, 111-112, 114, 130; Uzunçarşılı, s. 183; Kafesoğlu, 2003, s. 184-185).

Dođu Roma’daki yönetim çekişmeleri sırasında, XIV. yüzyıl ortasında taht varisi Kantakuzen’in tutunması için Aydınoğlu Umur Bey birkaç kez Dimetoka ve dolayına gelmiştir. Bu süreçte Osmanoğulları da devrede olmuş, böylece çok sayıda Türk göçmen, Gelibolu hattında ta Serez, Karaferye ötelere dek Rumeli arazisine yerleştirilmiştir (Uzunçarşılı, 155-157, 165, 171-172). XIV. yüzyıl; 1300’lü yıllar Balkanlar’da diğer Türk boylarından daha etkili olacak olan Selçuklu ve Osmanlı Türklerinin yerleşme dönemidir. Bu topraklarda daha önce yerleşen Türk kitleleri de yeni Osmanlı İmparatorluğu dünyasına katılmış, ona destek olmuşlardır. Balkan topraklarının genelinde Osmanlı devlet teşkilatı ve nüfusunun genişlediği XIV. yüzyılda bugünkü Karadađ topraklarında farklı idareler vardı. Venedik Cumhuriyeti, Adriyatik kıyısındaki birçok noktayı kontrol ederken, dağlık veya iç bölgelerde Crnojević hanedanı gibi idareler yer almıştır.

XV. yüzyıl sonuyla beraber Karadađ toprakları Osmanlı İmparatorluğu yönetimine geçmiştir (Karatay 2017a, s. 151, 153; Moaçanın, 2001, s. 384). Karadađ, dağlık ve geliri az bir yerdı. Burası serdar, voyvoda ve knez gibi çeşitli kademedeki yöneticiler eliyle idare edilmiştir. 1499’daki ilk düzenlemeyle bugünkü Karadađ’ın batı yarısı İşkodra Sancağı’na bağlanmıştır. 1514’te ise burası ayrı Karadađ Sancağı hâline getirilmiştir. Karadađ sahasının ilk sancak beyi, Karadađ’ın önceki yöneticilerinden Ivan Crnojević’in ođlu İşkender Bey’dır. Kendisi İstanbul’a gidip Müslüman olmuş, sonrasında Karadađ’a dönüp burayı 1528’e dek sert bir üslupta yönetmiştir. Dağlık yapısı dolayısıyla burası, tarıma elverişli değildi ve yine bu coğrafi yapı sebebiyle çeşitli eşkıyalık, bozgunculuk olaylarına sahne olmuştur (Karatay, 2007b, s. 355-356). 1479 yılında Venedik’in elinde sahil kıyılarında Ülkün (*Dulcigno*), Bar ve Budva gibi belli kaleler kalmıştı. Buna Kotor da eklenebilir (Jorga, 2005, s. 240).

Türk devlet idaresinde Karadağ sahasında, siyasi ve sosyal meselelerin yanında kültürel faaliyetler de olmuştur. Bu tür faaliyetler, tarihî eserlere veya çağdaş kültür araştırmalarında anıldıkları sürece bilinmişlerdir. XVI. yüzyıl için bu sahanın en meşhur edebî şahsiyeti olarak Yahya Bey belirtilebilir. Taşlıcalı Yahya Bey olarak da bilinen şair, aynı zamanda bir askerdir. Çağdaş kaynaklarda doğduğu veya çıktığı yer genellikle Kuzey Arnavutluk (Kaya, 2011, s. 156; Kaya, 2013) veya genel olarak Arnavutluk şeklinde belirtilmiştir. Ancak, burada Arnavutluk tabirinin kapsamı bugünkü Arnavutluk devletinden daha geniştir. Yukarıda, Karadağ’ın tarihî coğrafyasının farklı adlarla anıldığından söz edilmişti. Karadağ coğrafyasından çıkmış bir ünlü kişi olarak Taşlıcalı Yahya Bey, edebiyatta hamsesi ve şehzade Mustafa Mersiyesi ile ünlüdür.

Bugün Karadağ'ın kuzeyinde Taşlıca (*Pljevlja*) kasabası yer alır. XVII. yüzyılda Taşlıca'nın 50 kilometre kuzeybatısındaki Çayniçe, Nevesinye, İşkodra gibi yerleşim yerleri, bölgenin edebî şahsiyet yetiştiren kültür merkezlerindedir (İgci, 2015).

XVI. ve genel olarak XVII. yüzyıllarda Karadağ kabilelerinin kural tanımaz, isyancı tutumlarının bağımsızlıkla veya siyasi duruşla ilgisi pek yoktu. Bu coğrafyada Osmanlı gücünün rakibi Venediklilerin kışkırtma ve saldırıları, Karadağ kabileleri üzerinde XVII. yüzyıl ve sonrasında siyasi içerikli isyanlara yol açmıştır. Bu isyan hareketleri, zaman zaman çok sert bir şekilde bastırılmıştır. XVII. yüzyılın son çeyreğinde, Girit Savaşı'nın ardından Osmanlı yönetimince düzenlenen cezalandırma seferlerinde isyana karışan 57 knezle beraber isyancılar kanlı bir şekilde ortadan kaldırılmışlardır. Karadağ genelinde başarı elde edilmiş ancak buradan kaçanlar Venedik kontrolündeki Kotor Körfezi'ne toplanmış, haydut çeteleri buradan hem Osmanlı topraklarına hem Dubrovnik topraklarına yağma saldırıları yapmışlardır. 1669'da savaş hâlinin bitmesiyle, barışı korumak isteyen Venedik yönetimi, haydutları Kotor civarından kovmaya başlamıştır. XVII. yüzyıl sonunda yönetici seçimi değişmiştir. 1696'ya kadar vladika denen yöneticiler seçimle gelirken, Danilo Petroviç, bu durumu değiştirip yeni bir hanedan kurmuş, Karadağ'a bağımsızlık fikrini yerleştirmeye başlamıştır. 1709 yılında ayrılıkçıların bağımsızlık hareketleriyle yerli Karadağ Müslümanları, nüfuslarının ciddi bir kısmını kaybetmişlerdir.⁴ XVIII. yüzyılda Karadağlı isyancılar için Venedik'ten ziyade Rusya Çarlığı, yeni partner olmuş, Slavcılık fikri de artış göstermiştir. Bu ve takip eden XIX. yüzyılda Karadağ, Osmanlı İmparatorluğu toprağı olarak Venedik'ten ziyade, Avusturya-Macaristan ile Rusya arasında nüfuz mücadelesine sahne olmuştur (Karatay, 2017b, s. 356-358). 1800'lerin ikinci yarısıyla beraber Osmanlı İmparatorluğu'nun İşkodra Gölü batısı, Kotor Körfezi kuzeyi ve Kolaşin arazilerinin ortasında kalan topraklarında ayrı bir Karadağ devlet yapılıması oluşmaya başlamıştır.

XIX. yüzyıl başında Avrupa'da Karadağlılara yönelik bir çeşit romantik hayranlık görülmüştür. Büyük ordulara direnen özgürlük savaşçıları, ilkel erdemli insanlar gibi cümleler Karadağlılar için kullanılmıştır (Gölen, 2011, s. 505). Sahadaki zorluklara bir de bu "romantik" yaklaşımlar eklenince bölgede Türk idaresi ve Müslümanlar için adil olmayan şartlar oluşabilmiştir. Görünmeyen koruma zırhları, Karadağ temsilcilerini uluslararası toplantılarda korumuştur.

1856'da Osmanlı İmparatorluğu ile Karadağ arasındaki sınırın tespiti ilk defa Paris Barış Konferansı'nda gündeme gelmiştir. Antlaşmaya Karadağ ile ilgili bir madde dâhil

⁴ Karadağ'da Müslümanlara yönelik birçok saldırı yaşanmıştır. Danilo Petroviç 1702 yılında Karadağ'da bulunan Müslümanları bir gece içinde katlettiği ve bu kanlı olaya Karadağ tarihinde "Karadağ Akşam Duası" dendiği belirtilmektedir. 1709 yılındaki katliam da bunlardan birisidir (Gölen, 2011, s. 503).

ettiremeyen Danilo, Paris dönüşünde, bütün gücüyle Hersek'teki isyancıları desteklemiş; Osmanlı İmparatorluğu şehirlerinden Nikşiç, Gaçka, Podgoriça, Trebin, Kolaşin ve Gusinye'ye saldırmıştır. 1860 dolayında, Nikşiç'teki Müslüman aileler, kendilerini güvende hissetmedikleri için Bosna'ya göç etmiştir. Bu gibi göç hareketleriyle Karadağ'daki Müslüman nüfus daha da azalmıştır. 1858'de Karadağ ile Osmanlı İmparatorluğu arasında sınır düzenlemesi yapılmasıyla Karadağ, siyasi olarak olmasa da fiilî olarak bağımsız bir devlet olmuş sayılabilir (Gölen, 2014, s. 664-665, 689, 693).

1878 yılındaki Berlin Kongresi'nde bağımsızlık süreci tamamlanıp Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopan yeni Karadağ Devleti'nin bu dönem sınırları içinde hiçbir şehir yoktu. Halk tamamen köylüydü (Karatay, 2017c, s. 447). Devlet bugünkü Karadağ topraklarından çok daha küçüktü. Bu yıllarda Karadağ, devletleşmenin gereği olarak siyasi, sosyal ve diğer bakımlardan atılımlar yapmıştır.

Balkanlar'da yeniden başlayan Türk-Rus Savaşı (1877-78) çerçevesinde, Rus ordularının ve onlara katılan Bulgar gönüllülerin güneye ilerlemelerine paralel olarak, bölge Türkleri ve diğer Müslümanlar sürekli İstanbul yönünde göç hareketine tabi tutulmuştur. Bilal Şimşir'e göre daha öncekiler gibi 1877-78 göçmenleri de yurtlarını, tüm mal ve mülklerini yitirmiş, o zamanki deyimle düşman kılıcından kurtulabilmiş kılıç artığı kimselerdi. Bu insanlar ayrıca, açlıktan, soğuktan, hastalıktan da kırılmışlardı. Anılan yıllarda, Doğu ve Batı Trakya ile Makedonya'da 400 bin kadar göçmen kamp hayatı yaşamakta ve geri dönme zamanını beklemektedir. Bunların çoğu, Bulgaristan, Doğu Rumeli ve Sırbistan topraklarından, bir kısmı da yine 1878'de bağımsız olan Karadağ'dan göç etmiş kitlelerdir (Çavuşoğlu, 2007, s. 126-127). Böyle süreçler sonucunda 1900 yılı civarına gelindiğinde, Karadağ, Sırbistan gibi Batı Balkan topraklarında yaşayan Türk ve Müslüman nüfusu eskisine göre çok düşük bir sayıya inmiştir.

8 Ekim 1912 tarihinde Karadağ, Osmanlı İmparatorluğu'na ilk saldırıyı yaparak I. Balkan Savaşı'nı başlatmıştır. 1912'de Bulgaristan'la anlaşarak Balkan ittifakına katılan küçük Karadağ, plan gereği, diğerlerinden daha önce Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmiştir (Artuç, 1988, s. 186; Kutlu, 2007, s. 325). Balkan Savaşı sırasında, daha önceki göç hareketlerine kat kat göçler eklenmiş, Balkan Türkleri, diğer Müslümanlar ve bazı Hristiyan Osmanlı vatandaşları, Rumeli'nin elde kalan topraklarına ve Anadolu'ya doğru yollara düşmüşlerdir. Karadağ Türklerinin de yer değiştirmesi demek olan bu göç, Balkan Türkçesinin de göçüdür. Savaş sırasında, Hasan Rıza Paşa komutasındaki orduyla İşkodra, bu kesimdeki büyük direnişiyle savunmaların simge şehirlerinden olmuştur. Bütün bu süreçte Karadağ, topraklarını genişletmiştir. Yayılma alanı, İşkodra Gölü'nün doğusu, kuzeyi; Sancak bölgesi ve

bugünkü Kosova'nın kuzeybatısı şeklinde gelişmiştir. 1913'te Osmanlı İmparatorluğu dışındaki Balkan devletleri, dengesiz toprak kazançları sebebiyle gözlerini artık birbirlerine çevirmişlerdi. Bu süreçte en büyük hedef aşırı semiren Bulgaristan Krallığı olmuştur. Karadağ Krallığı, II. Balkan Savaşı denen süreçte Sırbistan'ı desteklemiştir.

I. Dünya Savaşı ile beraber Karadağ, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edilmiştir. Dünya savaşı sonrasında Karadağ, 1918'de kurulan ve Balkanlar'ın batı sınırından ortasına kadar uzanan Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı adlı devletin parçası olmuştur. Bu devlet 1929 yılıyla beraber Yugoslavya Krallığı adını almıştır. Devlet içinde Karadağ'ın sınırları bugünkü ile aynı değildir.

II. Dünya Savaşı'na dek süren zaman diliminde, o dönem sınırlarına göre Karadağ'daki Türk nüfusuna ilişkin veriler veya Türkçe konuşan nüfus verisi, çeşitli sebeplerle güvenilir sayılmayabilir. Bu durum sadece Karadağ için değil, o dönem Yugoslavya Krallığı'nın tamamı için geçerlidir. Ülkedeki bütün etnik ögeler, açık bir şekilde tanınmamışlardır. Türklerin statüsünün yanında, krallığın bir parçası olan Karadağ, politik kimliğini kaybetmiştir. Sırbistan ve Ortodoks kilisesi arasındaki yakın ilişkiler sebebiyle Karadağlılar, etnik kimlikleri açısından kendilerini Sırp'ların bir parçası olarak görmekle bağımsız bir Karadağ halkı kalmak arasında kararsız bir tutum sergilemişlerdir. Krallık döneminde Türk ve genel olarak Müslümanlar için çeşitli baskılar söz konusu olmuştur. Bu sebeple, daha önceki yüzyılda yaşanan büyük göçler gibi, çoklukla Türkiye'ye doğru göçler yaşanmıştır. 1938'de Yugoslavya Krallığı ile Türkiye Cumhuriyeti arasında imzalanan Yugoslavya-Türkiye Konvansiyonu'na göre 1938-1944 yıllarında Türkler, Arnavutlar ve diğer Müslüman unsurlar arasında Kosova ve Makedonya'dan Türkiye'ye büyük bir göç hareketi başlatılmıştır (Aruçi, 2013, s. 574-575).

1941 yılında Yugoslavya Krallığı, Mihver Devletleri'nden Almanya tarafından işgal edilmiştir. Böylece Karadağ'ın da içinde bulunduğu Yugoslavya topraklarında II. Dünya Savaşı başlamış ve bu savaş dönemi 1945 yılının Mayıs ayına kadar sürmüştür. 1945'te sosyalist yönetime sahip Yugoslavya kurulmuştur. Kuruluşunda, Demokratik Federal Yugoslavya; kısa zaman sonra Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti ve 1963 yılından yıkılacağı 1992 yılına kadar Yugoslavya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti olarak adlandırılan ülkenin 6 özerk cumhuriyetinden biri Karadağ Sosyalist Cumhuriyeti olmuştur. Başkent Podgoriça bu dönemde ülke lideri Josip Broz Tito'ya atfen Titograd olarak adlandırılmıştır. Karadağ'ın o dönemki özerk cumhuriyet sınırları bugüne dek değişmemiştir.

Yugoslavya'daki Sancak, Bosna-Hersek, Kosova ve Karadağ Müslümanları Türkiye'ye göç etmek için 1951 yılından sonra Türklerin çoğunlukta buldukları Makedonya'ya akın etmeye başlamışlardır. Çünkü Makedonya Halk Cumhuriyeti'nde vatandaşlıktan çıkmak çok

kolay ve göç etme ihtimalleri yüksek idi. Makedonya'ya başka yerlerden göç edenler geçici olarak toprak almış; böylece Türkiye'ye göç etmek için beklerken geçimlerini sağlamaya çalışmışlardır. Bunun için 1951'den itibaren 1956 yılının sonuna kadar Makedonya'ya 18.110 kişi göç etmiştir. Bunların sayı olarak dağılımı, Kosova'dan 11.526, Sancak'tan 4.540, Karadağ'dan 1.184 ve Bosna-Hersek'ten 860 kişi şeklinde idi. Göçmenlerin büyük çoğunluğu şehirlere, öncelikle % 81'i Üsküp'e yerleşmiştir. Bu geçici statüdeki göçmenler, Makedonya Türklerinden imar planına göre yıkılması gereken eski evleri ucuza satın almışlardır (Tekin, 2018, s. 256). 1950'lerde yeni bir akım sayılabilen bu göçlerle, Karadağ ve civarındaki Türk ve dolayısıyla Türkçe konuşan nüfus daha da azalmaya başlamıştır.

1950 yılından sonra Yugoslavya sınırlarını gayriresmî olarak açmış, 1950-1958 arasında Türkiye'ye Yugoslavya'dan tam 104.372 göçmen gelmiştir (Altuğ, 1966, s. 851). Bu dönem göçleri için iki ülke arasında anlaşma olmasa da konuya dair protokol bulunmaktadır (Resmî Gazete, 1950, s. 18117). Yugoslavya hükümeti, genel şartların yanında, göç sırasında taşınmaz mallarının satılıp o şekilde gidilmesini istemiştir. Mallarını satamayanlardan Yugoslavya hükümetine hibe ettiklerine dair belge imzalatılarak çıkış izni verilmiştir (Altuğ, 1966, s. 851-852). Böylece o tarihten sonra, bu Türk ailelerinin eski ve asıl vatanlarında yerleri ve izleri kalmamış oluyordu.

1980'lerin sonunda Yugoslavya içinde yaşanan çeşitli siyasi hareketlenmeler, 1991 yılında çatışma ve sonunda iç savaş hâlini almıştır. 1992'de başlayan Bosna Savaşı, soykırımlar içeren son derece kanlı bir savaştı. Batı ve kuzeybatıdan komşusu Bosna-Hersek olduğu için bu savaş Karadağ'ı da çeşitli yönlerden etkilemiştir. 1992 yılında eski federasyonun iki özerk cumhuriyeti Karadağ ve Sırbistan, yeni şekillendirilen Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ni ilan etmişlerdir. 1995'e dek Bosna-Hersek'te süren savaş, Karadağ'ın ortak olduğu bu yeni federasyonda siyasi, sosyal, ekonomik birçok sorun yaratmıştır. Karadağ'ın yer aldığı Yugoslavya Federal Cumhuriyeti, 2003 yılında ülke içi yeni anlaşmayla Sırbistan-Karadağ adına geçmiştir. Böylece Yugoslavya ülke adı tarihe karışmıştır.

Üç yıllık devletler birliğinden sonra 2006 yılında Karadağ'da bağımsızlık referandumu yapılmış, buradan bağımsızlığa evet sonucu çıkmıştır. Bilindiği üzere, başkenti Podgoriça olan Karadağ Cumhuriyeti, 13.812 km² yüzölçümünde 630.000 dolayında nüfusa sahip bir Balkan ülkesidir. Doğudan güneye Kosova, Sırbistan, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Adriyatik Denizi ve Arnavutluk ile çevrilidir.

Güney-güneybatı yönlü sahil kesimi Adriyatik Denizi'ne bakan bugünkü Karadağ, turizm özelliğiyle ön plandadır. Ülkedeki etnik kompozisyonda Karadağlılar, Sırp, Boşnaklar, Arnavutlar, Hırvatlar, Romlar, Mısırlılar, Makedonlar, Slovenler, Türkler, Goralılar, Ruslar,

Macarlar, İtalyanlar, Almanlar çeşitli nüfus oranlarıyla yer alırlar. Bu sosyolojik durum neticesinde Karadağ'da Karadağlıca⁵, Sırpça, Boşnakça ve Hırvatçanın baskınlığında birçok dil konuşulur. Bu dillerden biri, bizim de çalışma alanımıza giren Türkçedir.

Karadağ Türkleri

Bugün Karadağ Cumhuriyeti'nde yaşayan Türklerin tarihî olarak hangi Türk boylarıyla ve dönemlerle ilgilerinin olduğu tarih kısmında aktarılmıştı. Dolayısıyla, bütün o katmanlı sosyolojik birikim ve nüfuslarındaki dalgalanmalarla Karadağ Türkleri bugünlerine gelmişlerdir.

2011 yılında yapılan Karadağ nüfus sayımında, yeni bir durum olarak etnik aidiyet bölümünde “Türk” ibaresi de yer almıştır. Bu sayede Karadağ'da yüzlerce yıllık Osmanlı Türklüğü ve daha geniş açıdan bakılırsa, bin yılı aşkın Türklük mirasının resmî olarak belirtilmesi sağlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminden sonra, 2011'deki sayım, resmî evrakta Karadağ Türk nüfusunun ilk kez belirtildiği sayım değildir. Ancak, bağımsız Karadağ Cumhuriyeti olarak bu durum bir ilktir.

Karadağ'da bizzat yaptığımız saha çalışmalarında Karadağ Türkleri, sayımda Türk olarak belirtmek konusunda mutlu olmakla beraber, içlerinden bazılarının bu yenilik dolayısıyla tedirgin oldukları gözlemlenmiştir. Tarihî boyutunu yukarıda anlattığımız gibi, bu coğrafyada XXI. yüzyılda kişinin Türk olduğunu devlete yani topluma beyan etmesi çeşitli sosyal ve siyasi sebeplerle pek kolay değildir. Her şeyden önce bugünkü Karadağ Türkleri, bütün tarihî süreçleri, hepsinden birer iz alarak nesilden nesle aktarmış; bunları bir şekilde atlatmış ve bugüne gelmişlerdir. Dolayısıyla 2011 yılı sayımında kendisine seçim görevlisinden soru geldiğinde Türk yanıtını vermek yeni ve değerli bir şeydir. Bu sonuç, Karadağ için sağlıklı bir durumdur.

Karadağ Türklerinin nüfus sayısı için resmî belgelerde bazı bilgiler vardır. Ülkenin resmî kurumu Karadağ İstatistik Enstitüsü tarafından yürütülen 2011 yılı nüfus sayımında Karadağ'da 104 kişi kendisini Türk olarak kaydettirmiştir. Bu nüfus sayısının yerleşim yerlerinde, kalabalıktan seyreğe doğru dağılımı Bar (36), Podgoriça (22), Akova (18, *Bijelo Polje*), Budva (7), Rojaye (6, *Rožaje*), Plav (5), Taşlıca (4, *Pljevlja*), Berane (2), Tivat (2), Ülkün (1, *Ulcinj*), Danilovgrad (1) şeklindedir (Popis, 2011, s. 7). Bu kayıtlı yerler, Karadağ'ın güney, doğu ve kuzey topraklarında, ülke içinde dağınık bir hâldedir. Söz konusu yerler içinde

⁵ Karadağ Cumhuriyeti'nin resmî dilinin adı için Türkçede “Karadağca” kullanımı da vardır. Ancak, yeni kullanıma giren dil adının ülke adından değil (Karadağ+ca), tıpkı civardaki Boşnak+ça, Sırp+ça, Arnavut+ça adları gibi, etnik addan üretilmesi (Karadağlı+ca) Türkçenin dil adı yapma tercihi uygun görünmektedir.

Bar, Türklerin yaşadığı yerlerin başında gelir. Bar'ın yeni sahil kesiminden ziyade, yamaca yaslanan Eski Bar (*Stari Bar*), tarihi ve kültürel olarak da Türk kimliğini yansıtır.

Yukarıda etnik aidiyet konusunda belirtilenler düşünüldüğünde bu nüfus sayısı anlamlıdır ve en düşük sayıyı belirtir. Yani bu sayım sırasında, bir sürü sebeple Türk kökenli olmasına rağmen kendisini “Türk” olarak kaydetmeyenler vardır. Bunu, sahadaki gözlemlerimiz de destekler. Konunun birincil boyutu, bugün Türk (kökenli) olduğunun farkında olan kesimin durumuyla ilgilidir. Bu kesimden görüştüğümüz akrabalar içinde, ailede veya sülaledeki kişilerden biri kendisini Türk olarak kaydetmiş, başkası farklı bir etnik aidiyetle kaydetmiştir. Türk olarak kaydetmek, eskiden gelen asıl kimliğin belirtilmesi şeklinde, ülke için bir yeniliktir. Başka bir etnik grup olarak kaydettirmek de son dönemlerde oluşan hava neticesinde kolay seçmek veya çeşitli tepkilerden kaçmak için yapılmış bir tercih olarak görünmektedir. Bu durumlar, yukarıdaki veriler ışığında Karadağ gerçekliğiyle uyumludur. Sayımdaki etnik aidiyet konusunun diğer boyutu, Türk kimliğini büyük oranda veya bütünüyle yitirmiş olanlardır. Bunlar, ülke içinde buldukları bölgeye göre, kendi kültürlerine en yakın komşu kimliğe geçmiş olanlardır. Ülke güneydoğusunda, İşkodra Gölü civarı için burada geçiş çoklukla Arnavut kimliği yönündedir. Sancak bölgesinde bu etnik dönüşüm de büyük oranda Boşnak kimliğine doğrudur. Her iki taraf da Müslümandır ve bu özellik, savaş ve göç yorgunu eski Türk komşularının geçişi için kolaylaştırıcı bir öge gibi görünmektedir. Benzer sosyolojik durum ve sonuçlar, Balkanlar'ın başka ülkelerinde de gözlemlenebilir. Kişiler bir kararla böyle bir kimlik geçişine yönelmeseler de, Arnavut veya Boşnaklarla evlilikler, bu duruma eğilim yaratabilmiştir. Zaten tarihin yükünü taşıyan Türk aileleri için bu tür evlilikler sessiz bir dönüşümü başlatabilmiştir.

Bağımsızlık öncesinde, Karadağ nüfusunun etnik yapısı birçok resmî belgede (sayım veya istatistik belgesi) sunulmuştur. Karadağ'da 2011 öncesinde, 2003 yılında genel nüfus sayımı yapılmıştır. 2003 sayımına dair basılan resmî kitapçıkta etnik aidiyet seçeneklerinde “Türk” ibaresi yazılmış ancak, Türk nüfusuna dair bölüm oluşturulup bilgi sunulmamıştır. Bu sayım kitapçığının dokuzuncu sayfasında “Millî veya etnik aidiyet; en ayrıntılı sınıflandırma” (*Nacionalna ili etnička pripadnost; najdetaljnija klasifikacija*) bölümünde “Türk” (*Turčin*) ibaresi yazılmıştır. Ancak, aynı kitapçıkta, belediyeler düzeyinde ayrıntılı veriler sunulan listelerde Türk ibaresi yoktur (Popis, 2004). Türkler, “diğer” (*Ostali*) adlı sütunda temsil edilmiş olmalıdırlar.

1991 yılı için buradaki Türk sayısı 28 ve 1981 yılı için 67 olarak verilmiştir (SG, 1982 ve 1993). Karadağ'da 1961 ve 1971 yılları için sayımlara dayalı Türk nüfusu, 1961 yılında 2,392 kişi, 1971 yılında ise 397 kişi olarak verilmiştir. On yıl aralıklı iki sayı birbirinden çok

farklıdır. Genel sayı ayrıntısı şu belediyeler için verilmiştir; Podgoriça (1961, s. 27; 1971, s. 18), Plav (1961, s. 16; 1971, s. 24), Berane (1961, s. 368; 1971, s. 12), Rojaye (1961, s. 402; 1971, s. 184), Akova (1961, s. 1,308; 1971, s. 84), Taşlıca (1961, s. 227; 1971, s. 54) (Rudić, 1995).

1961 öncesindeki bazı nüfus istatistiklerinde de Türk nüfusuna dair sayılar vardır. Karadağ Cumhuriyeti Dönemi ve Yugoslavya içinde özerk cumhuriyet döneminde Türklere ait yukarıda aktarılan nüfus sayılarının resmî veriler olduğunu hatırlatmak gerekir. Bu verilerin elde edilmiş şekli ve gerçek nüfus sayısını ne kadar yansıttığı, ayrı bir tartışma konusudur. Son 2011 yılı sayımında Türk aidiyeti için kişilerin ne denli zor bir süreç yaşadıkları, örnekleriyle belirtilmişti. Dolayısıyla bu resmî rakamlar, bütün kararsız, tedirgin, çok etnikli veya siyasi-sosyal baskı yaşayan Türk kökenli bireylerin dışarıda kaldığı sayıyı sunmuştur. Böyle sıkıntılı dönem ve sahalar için kişilerin, kendilerini hangi milletten belirttiklerinin yanında, Türkçe bilip bilmedikleri, veri elde etmek açısından işi kolaylaştırabilir. Bu yüzden biz, Karadağ'da verileri toplarken incitmek veya zora sokmamak için kişilere etnik aidiyetlerini pek sormamayı seçtik. Bazıları Türklüklerini kendileri belirtti. Bunun dışında, görüşmelerdeki sıcak ortam, Türkçe bilgisi veya konuşma çabası, her türlü öğeden anlaşılan Türk kültürü bize yanıtı sunmuş oldu.

Karadağ, Osmanlı İmparatorluğu'nun periferi bölgelerinden, sınır bölgelerinden biriydi. Burası bugün de aynı özellikleri taşır ve Batı Türklüğünün doğal sınırının bir parçasıdır. Bundan ötürü, Karadağ Türklerinin bugünkü durumları da bütün tarihî süreçlerin sonucudur.

Bugün Karadağ Türklerinin kültürel durumları, Karadağ'a komşu diğer Balkan devletlerindeki Türklerin durumlarından biraz farklıdır. Örneğin komşu Kosova'daki Türklerin büyük kesiminde Türkçe, yöresel özellikleriyle beraber yaşamaktadır; günlük kullanımdadır, canlıdır. Kosova Türklerinin Türkiye ve diğer Türklerle temasları da Karadağ Türklerine göre çok daha yüksektir. Karadağ Türklerinde ise Türkçe bilgisi belli ailelerde her şeye rağmen korunmuştur. Bunlar, Bar kasabası gibi, buldukları coğrafi kesim ve kültürel yapıları dolayısıyla Türkçe mirasını sürdürmüşlerdir. Böyle aile veya ortamlarda Türkçe, baskın Karadağlıca, Sırpça gibi dillerin resmî güçleri sebebiyle zaman zaman ikinci planda kalsa da yok olmamıştır. Dili kullanma yeteneği bakımından daha canlı ve güçlü Türkçe kullanımının yetişkinlerde ve yaşlılarda görüldüğü söylenebilir. Başka bazı ailelerde ise kişi kendisini Türk olarak belirtebilir veya belirtmeyebilir. Bu kişiler artık Türkçeyi büyük oranda unutmuştur veya gramersiz birkaç kelimeden ibaret bir Türkçeye sahiptir. Ancak, bazılarında kültürel yapı korunmuş, bazılarında korunmamıştır.

Türkiye Türkçesi coğrafyasının bir parçası olan Karadağ, son dönemde Türkiye'de daha bilinir olmuştur. Bunda ülkenin doğal güzellikleri ve tarihî yapısı sebebiyle turistik geziler

etkendir. Birçok Türkiyeli turist, Karadağ'ın başta sahil kesimleri olmak üzere belli turistik noktalarına geziler yapmaktadır. Yunus Emre Enstitüsü gibi Türkiye Cumhuriyeti devlet kurumlarının faaliyetleri de tanınmayı arttırmaktadır. Balkan Türkleri, Karadağ'ı doğal olarak Türkiye'den daha iyi tanıyıp bilmektedir. Özellikle, Yugoslavya döneminde aynı devlet çatısında yaşamının yarattığı ortak atmosfer bu durumu geliştirmiştir. Kosova, Sırbistan ve Makedonya başta olmak üzere, komşu devlet vatandaşları için Karadağ, ulaşması pek zor olmayan ve tercih edilen bir tatil yeridir. Bu tür temaslar, Karadağ Türklerinin kültürel bilinçlerinin artması için önemlidir. Bu anlamda, özellikle deniz merkezli gezi güzergâhları içinde Bar'ın olması, buranın daha iyi tanınması ve Barlılarla temasların oluşması iyi bir yol olabilir.

Karadağ'da tamamen Türkçe eğitim öğretim yapan bir kurum yoktur. Bu durum Türklerde yeni neslin Türkçe bilgisinde temel olumsuzluktur. Çeşitli okullarda seçmeli ders, kurs gibi kapsamlarda Türkçe öğretimi vardır. Bu eğitim çalışmalarında Türkiye Cumhuriyeti'nin Karadağ'daki kurumları çeşitli faaliyetler yürütmektedir. Türkçe kursları, Karadağ'daki birçok topluluğun ilgisini çekmiştir. İlginin sebepleri çeşitlidir. Türk kültürüne merak, Türkiye ilgisi, eğitim planları gibi çeşitli sebeplerle kursiyerler Türkçeye yönelmişlerdir. Söz konusu Türkçe kurslarının, Türk kökenli Karadağlı ailelerin Türkçe bilgisini geliştirme yönü vardır. Bunun yanında kurslar, bir Türkçe ağızını konuşan, bilen bu aile bireylerinin yazı diliyle tanışmasını veya yazı diline dair bilgilerini geliştirmesini de sağlayabilir.

Ülkenin devlet yükseköğretim kurumu Karadağ Üniversitesi ana yerleşkesi Podgoriça'dadır. Diğer bazı eğitim programları Nikşiç, Çetine, Kotor, Hersek Novi, Bar, Budva, Akova ve Berane'de bulunmaktadır (Istorijat, 2019). Karadağ'da Türkçe ve Türklük araştırmalarını yürütecek bir Türkoloji bölümü yoktur. Şahsi görüşmelerden aldığımız bilgilere göre Nikşiç'te Türkoloji bölümü kurma çalışmaları sonuçlandırılmamıştır.

Karadağ'daki Türkiye Cumhuriyeti kurumlarından Yunus Emre Enstitüsü, ülkenin başkenti Podgoriça'da bulunmaktadır. Bilindiği üzere Türkçe ve Türk kültürü konularındaki faaliyetler bu kurum tarafından yürütülmektedir. Diğer devlet kurumu Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) koordinasyon ofisi de başkenttedir.

Karadağ Türk Ağzından Metin Örneği

Karadağ Türk ağızları için yürütülen proje çalışmalarında metinler derlenmiştir. Burada da Karadağ derlemelerinden bir bölüm sunulmuştur. Örnek cümle veya cümleler değil, tam metin olması bakımından ağız araştırmalarında Karadağ sahası için ilk tam metin yayını olarak değerlendirilebilir. Sahadaki kayıtlarda birçok konu yer almıştır. Makalede yer bulan metin Bar

kasabasında kayıtlanmıştır ve buranın tarihine dair bir sohbetir. Kayıtta, yerleşim tarihiyle beraber insanların eski zamanlarına da değinilmiştir. Asıl metnin altında yazı diline uyarlanmış aktarması verilmiştir.

Metinden de anlaşılacağı gibi, Karadağ'ın yakın tarihindeki, ana Türk kitlesi veya devletinden uzak kalma durumu, dilde Karadağlıcadan alıntılarını getirmiştir. Alıntılar doğal sayılabilir ve Türkçe içinde sınırlı bir yer almışlardır. Bunun yanında, belki bir sonuç olarak, Türkçe konuşma sırasında ilgili konuşur Karadağlıca kısa cümle veya ibareler kullanabilir. Metinde bunlar eğik olarak yazılmıştır. Bütün gelişmelere rağmen, Karadağ'da konuşulan Türkçe, klasik bir Batı Rumeli Türkçesidir ve çok değerlidir.

Asıl metin:

imiş ni bu, stari bar imiş bu çarşı ne imiş orada, çarşı. ali var imiş ne orda dücanler. er bi şey ne var imiş satlanma. şimdi yoktur bi şe. sade kaveaneler. var bir dücan. ege ti eksik olurse ekmek, ili bile ne, bir praşak, ili bile ne. a başka bogami bütün o ne var autobus... a açın imişim ben bagana, kala kapısından tā çi aşarda koveyler automobilişlar, imişler dücanler. dücan ote, dücan beri, dücan ote, dücan beri... var imiş er bi şe; dücanler.

bis nice baganlar yürümisik şkołaya, sar altına. sar altın... pod grad deyley. a saray esab olmiş stari grad. stari grad, bir vakıtta çağırılmış saray. a ondan komişler adını sar altına. e ya. em orda okumuşim osnovna şkoła. dört yıl. a benim vakıtta, açın imiş benim vakıt, var imiş yürüma gimnāziya. ali gimnāziya imiş *poła matura samo*. a isteysen yürüma ileri, yok imiş burada. imiş lazım yürüma kotora, podgoritsaya. o zaman, açın imişim ben... evel imiş muhanat. brakmamışler kızları yürüma uzak, anda evden. yürümemiş. beni brakmamışle^f yürüma ileri. a benim kızlar yürümüşler buradan bosnaya (İgci, 2018a).

Aktarma:

İmiş ne bu, Eski Bar imiş bu çarşı neymiş orada, çarşı. Fakat var imiş orada dükkânlar. her bir şey, var imiş satın almaya. Şimdi yoktur bir şey. Sadece kahvehaneler. Var bir dükkân. Eğer sana eksik olursa ekmek veya bir şey, bir toz (kabartma tozu) veya bir şey. Ama başka valla, bütün o ne var otobüs... Ama ne zaman idim ben çocuk, kale kapısından ta ki aşağıda sürüyorlar otomobiller, (var) idi dükkânlar. Dükkân öte, dükkân beri, dükkân öte, dükkân beri... Var imiş her bir şey; dükkânlar.

Biz nasıl çocuklar, yürüdük (=gittik) okula, sar altına. sar altın... "Pod grad" diyorlar. Ama saray hesap olmuş eski şehir. Eski şehir, bir vakitte çağırılmış saray (olarak). Ve ondan koymuşlar adını sar altına. E ya. Hem orada okudum ilkokul. Dört yıl. Ama benim vaktimde, ne zaman idi benim vakit, var idi yürümek (=gitmek) lise(ye). Fakat lise idi "yarı mezuniyet

sadece” (=sınırlı dereceli). Ama istiyorsan yürümek ileri, yok idi burada. Lazım idi yürümek Kotor’a, Podgoriça’ya. O zaman, ne zaman idim ben... Evvel imiş duyarlı, katı; bırakmamışlar kızları yürümeye uzak, orada evden. Yürümemiş (=gitmemiş). Beni bırakmadılar yürümeye ileri. Fakat benim kızlar yürüdüler (=gittiler) buradan Bosna’ya.

Karadağ Türk Ağzının Karakteristik Özellikleri

Karadağ’da konuşulan Türk ağzı, bir Rumeli ağzıdır. Bu saha, Türkiye Türkçesi coğrafyası içinde Rumeli ana ağız bölgesinin Batı Rumeli alt kesiminde yer alır. Genel ağız coğrafyasında Karadağ’ın yerinin tespiti için karşılaştırmanın desteğiyle fikirler sunulmuş, karakteristik özellikler doğrultusunda buranın Batı Rumeli’nin içinde yer aldığı tespit edilmiştir. İncelemeler sonucunda Karadağ ağzı ayrıca, Németh’in Batı Rumeli ölçütlerinin tamamıyla da uyumlu çıkmıştır (İğci, 2018b).

Karadağ Türk ağzının temel karakteristik özellikleri maddeler hâlinde şöyle belirtilebilir:

- Kelime sonundaki eski /ı/, /u/, /ü/ sesleri, çok heceli kelimelerde /i/ sesine dönüşmüştür: *adını* ‘adını’, *ileri, kapi* ‘kapı’, *kızları* ‘kızları’, *kuyi* ‘kuyu’ vb.
- Hece içinde /i/ sesi beklenen yerde /ı/ sesi görülür: *imişim* ‘imişim’, *okumışim* ‘okumuşum’, *benim* ‘benim’, *verdik* ‘verdik’, *evimiz* ‘evimiz’ vb.
- İlk hecedeki eski /ö/ sesi, yaygın bir şekilde /ü/ye dönüşmüştür: *dügüş-* ‘dövüş-’, *dün-* ‘dön-’, *süzler* ‘sözler’, *üde-* ‘öde-’, *üle* ‘öğle’. Bu özellik kapsamı dışında kalan örnekler de vardır: *cömlek* ‘gömlek’, *cör-* ‘gör-’, *çöy* ‘köy’, *dört,öp-* vb. asli /ö/, bir örnekte de /o/ olmuştur: *ote* ‘öte’.
- İnce ünlü sırasında, kelime veya hece başında /g/ sesi, /c/ olur: *anci* ‘hangi’, *celin* ‘gelin’, *cün* ‘gün’, *süncer* ‘sünger’, *yence* ‘yenge’.
- İnce ünlü sırasında, kelime veya hece başında ve bazen sonda /k/ sesi, /ç/ olur: *belçi* ‘belki’, *çedi* ‘kedi’, *çes-* ‘kes-’, *çüfte* ‘köfte’, *seçiz* ‘sekiz’.
- /h/ sesi, kelime veya hece başında, içinde ve sonunda düşer: *açın* ‘haçan’, *anci* ‘hangi’, *esab ol-* ‘hesaplan-’, *kaveane* ‘kahvehane’, *siya* ‘siyah’. Kaybolmuş /h/’lerin yanında, bazen korunmuş /h/’li örneklere de rastlanabilir: *hatır, hayde, hefte, siyah* vb.
- Eskiden gelen /g/, /ğ/ sesleri, kelime içinde ve sonunda yaygın şekilde korunmuştur: *bagana* ‘‘çocuk’’, *dog-* ‘doğ-’, *dügün* ‘düğün’, *ege* ‘eğer’, *oğlan* ‘oğlan’.

- Öğrenilen geçmiş zaman eki, {-miş} şeklinde tek varyantlıdır: *brakmamışlar* ‘bırakmamışlar’, *çigırılmış* ‘çığırılmış’, *imiş*, *komişler* ‘ko(y)muşlar’, *yürümüşler* ‘yürümüşler’ vb.
- Kalınlık-incelik uyumuna girmemiş, uyuma aykırı bazı çekimlere rastlanır: *düçanler* ‘dükkânlar’, *kapisinden* ‘kapısından’, *koveyler* ‘kovuyorlar’, *olurse* ‘olursa’, *yürüma* ‘yürüme’. Bu kapsamdaki bazı durumlar için eklerde tek varyantlılık gibi ayrıca değerlendirilmesi gereken meseleler vardır.
- Şimdiki zaman eki olarak {-[A]y} eki kullanılır: *açaysık* ‘açıyoruz’, *deyler* ‘diyorlar’, *isteysen* ‘istiyorsan’, *koveyler* ‘kovuyorlar’, *sevmeym* ‘sevmiyorum’.

Ağız Araştırmalarında Karadağ

2019 yılı itibarıyla, Karadağ Türk ağızları çalışmaları, Bar bölgesi Türkçesinin sözlüğü dışında, Karadağ ve Karadağ Türklerini genel olarak anlatan yayınlardan ibarettir. Bunlara 2018 yılında bir araştırma projesi ve Karadağ Türk ağızlarının konumuna dair bir yayın eklenmiştir. Bunun ötesinde, akademik kapsama girmeyip bazı kısıtlı bilgiler sunan haber ve yazılar söz konusudur.

Karadağ ağız çalışması olarak elimizdeki en açık kaynak Sead Šlaković’in “Rječnik Osmanske Leksike Barskoga Kraja” adlı sözlüğüdür. Bu sözlüğün dili Karadağlıcadır. *Bar Bölgesi Osmanlı Türkçesi Söz Varlığı* şeklinde Türkçeye çevrilebilecek bu sözlük, Karadağ’ın güneydoğu kıyısında yer alan Bar kasabasının söz varlığının toplanmasıyla oluşturulmuştur. Sözlük yazarı Sead (Gano) Bey, bu sahada konuşulan Türkçeyi bilen, saha uzmanı olmasa da konuya yürekten ilgi duyan birisidir. Kendisi Türk kökenli Barlı bir aile ve ortamda doğup büyümüştür. Küçüklüğünden beri ve belki daha çok çocukluğunda Türkçeyi etrafındakilerle (özellikle daha yaşlılarla) kullanmıştır. O zamanlardan beri kendisinde bulunan Türkçe söz varlığı bilgisini, sonradan bazı dilcilik tekniklerini de öğrenerek bu eserde çalışanların hizmetine sunmuştur. 172 sayfalık hacme sahip eser, Karadağ Dili ve Edebiyatı Enstitüsü (*Institut za crnogorski jezik i književnost*) yayını olarak 2013 yılında çıkmıştır (Šlaković, 2013).

Eserin içinde Ön Söz (*Uvod*), Sözlük (*Rječnik*), Ekler (*Prilozi*) bölümleri vardır. Ekler’in altında I. Deyişler, dualar, beddualar ve atasözleri (*Izrazi, blagoslovi, kletve i poslovice*), II. Çocuk şarkıları, ninniler, tekerlemeler (*Đečje pjesme, uspavanke, brzalice*) ve III. XIX. yüzyıla ait Barlı Müslüman adları ve soyadları (*Barska muslimanska imena i prezimena iz XIX vijeka*) alt bölümleri yer alır. Sözlüğün sayfa aralarında Karadağ ve Bar tarihine ait fotoğraflar da açıklamalarıyla verilmiştir.

Yazarın kendi kelime bilgisine, Bar'daki Türk kökenlilerden ve Türkçe bilenlerden aldığı kelimeler de eklenmiş, bazen de kontrol amaçlı bunlara başvurulmuştur. 2018 yılında sözlüğün genişletilmiş yeni baskısı için hazırlıklar başlamıştır. Bu genişletilmiş baskının 2019 yılında yayınlanması beklenmektedir.

Balkanlar'da Yaşayan Türk Azınlıkları ve Türkçeye Yönelik Dil Politikaları adlı derleme kitapta bulunan "Karadağ Türkleri ve Türkçe" başlıklı makale, daha başka konularıyla birlikte Karadağ'daki Türkçe için bir diğer çalışmadır. Bu makale, Karadağ Türk ağızlarına yönelik bir amaçla hazırlanmış olmamakla beraber, ağız araştırmalarına destek bilgisi sunabilir. Fahri Türk'ün editörlüğünde çıkan bu kitaptaki bölümün yazarı da kendisidir. Giriş bölümünde kısa tarihî bilgilerden sonra Karadağ Türkleri ve Türkçe öğrenimine dair genel bilgiler yer alır. Karadağ Türkleri adlı alt başlıkta Karadağ Türklerinin ana hatlarıyla tarihi, bu tarih içindeki nüfus durumları ve son nüfus verileri anlatılmıştır. Sonraki alt başlık Karadağ'da Türkçe adını taşır. Burada Yunus Emre Enstitüsü, TİKA gibi Türkiye Cumhuriyeti kurum ve kuruluşlarının Türkçe öğrenimi ve öğretimindeki çalışmaları aktarılmış, kurs katılımlarının ilgi düzeyi ve içeriğinden söz edilmiştir. Türkçeye Bakış bölümü de bir önceki başlıktaki konuların başka yönüne temas eder. Burada Karadağ'da yaşayanların kursa duydukları ilginin yanında, Türkçenin Karadağ için ne demek olduğuna değinilmiştir. Konu hakkında Karadağ'daki yetkili kişilerden bazılarının görüşlerine yer verilmiş, Türkçeye yönelik ilginin tarihî ve çağdaş sebeplerinden bahsedilmiştir. Bu alt başlıkta, Türk imajından da söz edilmiştir. Bir sonraki başlığı oluşturan Türkçe Eğitim'de Karadağ genelinde çeşitli düzeylerde Türkçe eğitimin yapıldığı eğitim kurumlarına ilişkin bilgiler verilmiştir. Öğrenci sayıları, kurumlara yapılan destekler ve eğitimcilerin söylemleri belirtilmiştir. Bu bölümden sonra, Sonuç ile makale tamamlanır (Türk, 2016, s. 247-261).

Bu yayının Karadağlıca varyantı sayılabilecek bildirinin adı Turci u Crnoj Gori i Turski Jezik şeklindedir. 2015 yılı Kasım ayında Karadağ'da yapılan bir bilimsel etkinlikte sunulmuş ve sonrasında bildiri kitabında 2017'de basılmıştır. Sempozyumun programında bildiri adının Türkçesine yer verilmiş, ancak bildiri kitabı sadece Karadağlıca olarak hazırlanmıştır (Türk, 2017).

2018 yılında Karadağ Türk ağızlarının tespiti ve işlenmesine dair bilimsel araştırma projesi başlatılmıştır. Bu proje Türkiye'de Uşak Üniversitesi çatısında başlatılmış olup proje yürütücüsü, aynı üniversitede görev yapan öğretim üyesi Alpay İgci'dir. Proje, Karadağ sınırları içinde her ne düzey ve şekilde olursa olsun, kalmış olan Türk ağzının (veya ağızlarının) tespitine ve işlenmesine yöneliktir. Başka bir deyişle, bu araştırma projesiyle bir kurtarma çalışması da işin içindedir. Karadağ Türk ağızlarını her yönüyle tespit etmek amacını güden

proje, Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarının ulaştığı bilgi birikimi ve genel diyalektoloji disiplini doğrultusunda yürütülmüş, yapılan saha çalışmalarıyla Karadağ Türkçesi ve ona dair rastlanan her türlü veri kayıtlanmıştır. Araştırma projesinin 2019 yılında tamamlanması planlanmıştır (İğci, 2018a).

Karakteristik Birkaç Özellik Bakımından Rumeli Ağızları İçinde Karadağ'ın Yerinin Tespiti adlı bildiri, Karadağ Türk ağızlarının Türkiye Türkçesindeki konumuna dairdir. Bu çalışmada Karadağ'ın bulunduğu ana ve alt ağız bölgesi, karakteristik özelliklerle verilerek sonuca bağlanmıştır. Sahanın ağızlardaki yerine değinen bu yayında, Karadağ'ın konumu, Gyula Németh'in Batı Rumeli karakteristik özellikleriyle de karşılaştırılmıştır (İğci, 2018b).

Akademik yayın kapsamı dışında, bazı gazetelerde ve internet sayfalarında Karadağ Türkleri ve Karadağ'daki Türkçeye dair yazılar yer almıştır. Bu hususta Milliyet gazetesindeki "Adriyatik'te unutulmuş Türkler" başlıklı yazı güzel bir örnek sayılır. Haberde kısa tarihten, Karadağ Türklerinin yeniden keşfinden, TİKA'nın eski Karadağ koordinatörünün girişimlerinden söz edilmiştir. Yazıda Barlı Türk ailelerin sözleri bir temsili cümleyle verilmiş ve onların hisleri doğrultusunda ana hatlarıyla bir Karadağ Türkleri ve Türkçesi tanıtması yapılmıştır (Adriyatik'te unutulmuş Türkler, 2011).

Sonuç

Karadağ sahasında konuşulan Türkçenin geçmişine ve bugününe yönelik araştırmalar çok sınırlıdır. Bunda çeşitli siyasi, sosyal, kültürel, akademik sebepler etkili olmuştur. Mevcut çalışma durumuna geniş çerçeveden bakılınca, Karadağ çalışmalarının bugünkü yetersizliği, yukarıda anlatılmaya çalışılan tarihî süreçlerin sonucu olarak da görülebilir. Yani, Batı Rumeli olarak belirtilen toprakların büyük kısmı 1912-13 yıllarına, yani I. Balkan Savaşı'na kadar Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde olmuştur. Oysa bu toprakların batı sınırındaki Karadağ, anılan dönem öncesinde, XIX. yüzyıl içinde İmparatorluktan kopmuştur. Türkçe konuşulan coğrafyadan daha erken bir dönemde buranın Türk devlet idaresinden kopması, Karadağ'da konuşulan Türkçeyi, konuşurlarının büyük kısmıyla beraber doğuya doğru göçe sevk etmiştir. Bu yeni sığınma sahası, toprak kaybederek gerileyen Osmanlı İmparatorluğu'dur; sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'dir.

Yüzyıldan uzun süre devam eden bütün göçler sonrasında Karadağ'da kalan Türk nüfusu kendi içine çekilmiştir. İçeride çekilip kapanmanın sonucunda Karadağ Türkçesi de evlere ve dar mahallelere sıkışmıştır. Bu şartlar altında Karadağ Türkleri, muhitleri dışındaki diğer toplumlarla ve devletle temas için başka etnik yapıdaki komşularının dillerini öğrenmişlerdir. Bu yabancı dil veya diller, oranı aileden aileye değişmekle beraber zamanla kendi Türkçelerini

zayıflatacak kadar etki sahibi olmaya başlamıştır. O süreçte, hayata tutunmak için entegrasyon çabaları, toplumsal baskılar ve genelde Türkler aleyhine asimilasyon devrede olmuştur.

Karadağ'daki Türk kültürüne ağır darbeler indiren tarihî süreç geride kalmıştır. Bugünkü yeni süreçte Karadağ Türkleri, yaşadıkları devlet Karadağ Cumhuriyeti'nin de her yönden daha iyi olmasıyla bağlantılı olarak artık kendi etnik aidiyetlerini ortaya koymaya başlamışlardır. 2011 yılındaki Karadağ nüfus sayımı bu hususta önemlidir.

Karadağ ağızları çalışması olarak şimdilik Sead Šlaković'in "Rječnik Osmanske Leksike Barskoga Kraja" adlı sözlüğü ve Alpay İğci'nin "Karakteristik Birkaç Özellik Bakımından Rumeli Ağızları İçinde Karadağ'ın Yerinin Tespiti" adlı yayınından söz edilebilir. Bu makale de Karadağ Türk ağızları çalışması olarak hazırlanmıştır. Yukarıda anılan son dönem dil, kültür çalışmalarıyla Karadağ Türk ağızları artık kaydedilmiştir.

Bulduğu coğrafi kesim dolayısıyla Karadağ, Türkiye Türkçesi ağızlarının Rumeli kolundadır. Karadağ'daki saha çalışmalarımız, Karadağ Türk ağızlarının Rumeli karakterini açıkça teyit etmiştir. Rumeli içinde Karadağ, Batı Rumeli alt kesiminde yer alır.

Karadağ Türk ağızını tanımlamak için bazı karakteristik özelliklerden söz edilebilir. Burada kelime sonundaki eski /ɪ/, /u/, /ü/ sesleri, çok heceli kelimelerde /i/ sesine dönüşmüştür: *adını* 'adını', *kuyi* 'kuyu'. Hece içinde /i/ sesi beklenen yerde /ɪ/ görülür: *imişim* 'imişim', *benim* 'benim'. İlk hecede /ö/ > /ü/ değişmesi vardır: *dügüş-* 'dövüş-', *üle* 'öğle'. İnce ünlü sırasında, kelime veya hece başında ve bazen sonda /g/ sesi, /c/ (*anci* 'hangi', *cün* 'gün'), /k/ sesi, /ç/ (*çes-* 'kes-', *seçiz* 'sekiz') olur. Kelime veya hece başında, içinde ve sonundaki /h/ sesi düşer: *açın* 'haçan', *siya* 'siyah'. Eskiden gelen /g/, /ğ/ sesleri, kelime içinde ve sonunda yaygın şekilde korunmuştur: *bagana* "çocuk", *dog-* 'doğ-'. {-miş} eki tek varyantlıdır: *komişler* 'ko(y)muşlar', *yürümüşler* 'yürümüşler'. Kalınlık-incelik uyumuna aykırı örnekler vardır: *düçanler* 'dükkânlar', *yürüma* 'yürüme'. Şimdiki zaman eki olarak {-[A]y} vardır: *açaysık* "açıyoruz", *deyler* "diyorlar".

Ağız coğrafyasına yönelik çalışmalarda Türkiye Türkçesinin Rumeli coğrafyasının kapsamına Karadağ, yukarıdaki bütün verilerle beraber girmiştir. Hem yerleşik, otokton Türk nüfusu hem tarihî olarak Rumeli Türkleri aidiyeti dolayısıyla yeni yapılacak Türkiye Türkçesi çalışmaları Karadağ sahasının anılması ve kapsam içine alınması için bu makalede çeşitli bilgiler sunulmuştur.

Haritalar

Kaynaklar

- Adriyatik'te unutilan Türkler*. (2011). 15.01.2019 tarihinde www.milliyet.com.tr/adriyatik-te-unutilan-turkler-gundem-1441439 adresinden erişildi.
- Ahmetbeyoğlu, A. (1995). *Grek seyyahı Priskos'a (V. Asır) Göre Avrupa Hunları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Altuğ, Y. (1966). Balkanlardan anayurda yapılan göçlerin mahiyeti. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 32(2-4), 846-857.
- Artuç, İ. (1988). *Balkan Savaşı*. İstanbul: Kastaş A.Ş. Yayınları.
- Aruçi, M. (2013). Yugoslavya. *TDV İslam ansiklopedisi* içinde, 43, 573-579.
- Boz E. ve Günay Aktaş, S. (2017). *Eskişehir ili dil atlası*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Caferoğlu, A. (1946). *Kuzeydoğu illerimiz ağızlarından toplamalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1943). *Anadolu ağızlarından toplamalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1942). *Güneydoğu illerimiz ağızlarından toplamalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çavuşoğlu, H. (2007). Yugoslavya-Makedonya topraklarından Türkiye'ye göçler ve nedenleri. *Bilig*, 41, 123-154.
- EÇS: Evliyâ Çelebî, *Seyâhatnâme*. İstanbul.
- Fehér, G. (1999). *Bulgar Türkleri tarihi*. (Çev. Heyet). (2. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gölen, Z. (2014). Karadağ devletinin doğuşu: Osmanlı-Karadağ sınır tespiti (1858-60). *Bellekten*, 78(282), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 659-698.
- Gölen, Z. (2011). 1862 Karadağ askerî harekâtı ve sonuçları. *Bellekten*, 75(273), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 503-543.
- Gülsevin, G. (2017). *17. yüzyıl Batı Rumeli Türkçesi ağızları (Yaşayan Türkiye Türkçesi Ağızlarının Tarihi Dönemlerini Belirleyebilmek İçin Bir Yöntem Denemesi Örneği)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hamzaoğlu, Y. (2000). *Balkan Türklüğü: araştırmalar, incelemeler (Makedonya, Sırbistan, Hırvatistan)*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Hazai, G. (2012). *Türkiye Türkçesinin dünü ve bugünü: Türk dili araştırmalarına kısa bir giriş*. (Çev. Tefik Turan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Istorijat*. (2019). 15.01.2019 tarihinde <http://www.ucg.ac.me/objava/blog/4/objava/20-istorijat> adresinden erişildi.
- İğci, A. (2018b). Karakteristik Birkaç Özellik Bakımından Rumeli Ağızları İçinde Karadağ'ın Yerinin Tespiti. *III. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı*, (5-8 Eylül 2018 Üsküp/Makedonya), 196-201
- İğci, A. (2018a). *Karadağ Türk ağızlarına dair gramer, metin derlemesi ve sözlük çalışması*. Bilimsel Araştırma Projesi, Proje No: 2018/SOSB001, Uşak Üniversitesi
- İğci, A. (2015). XVII. yüzyılda edebî şahsiyet yetiştiren Rumeli şehir ve kasabaları. *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 2015-1(1), 29-48

- İgci, A. (2014). *17. yüzyılda Batı Rumeli Türkçesinin özellikleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Jorga, N. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu tarihi, 2 (1451-1538)*. (Çev. Nilüfer Epçeli, Çev. Kontrol: Kemal Beydilli). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Kafesoğlu, İ. (2003). *Türk millî kültürü*. (23. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kafesoğlu, İ. (1992). Asya Türk devletleri. *Türk dünyası el kitabı* içinde (Birinci Cilt; Coğrafya-Tarih), (2. Baskı). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 111-159.
- Karahan, L. ve Boz, E. ve Günay Aktaş, S. ve Çalışkan, N. ve Yayla, Ö. (2018). *Ağız atlası kılavuz kitabı (Türkiye Türkçesi ağız atlasına hazırlık)*. (Ed. Leylâ Karahan). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karatay, O. (2017c). Karadağ'ın bağımsızlık mücadelesi. *Balkanlar el kitabı* içinde (1. Cilt). Ankara: Akçağ Yayınları, 447-458.
- Karatay, O. (2017b). Osmanlı hakimiyetinde Karadağ. *Balkanlar el kitabı* içinde (1. Cilt). Ankara: Akçağ Yayınları, 355-363.
- Karatay, O. (2017a). Ortaçağ'da Karadağ tarihi. *Balkanlar el kitabı* içinde (1. Cilt). Ankara: Akçağ Yayınları, 143-153.
- Kartallıoğlu, Y. (2017). *Osmanlı konuşma dili*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kaya, B. A. (2013), Yahyâ Bey, Dukaginzâde. *Türk edebiyatı isimler sözlüğü*. 15.01.2019 tarihinde www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=204 adresinden erişildi.
- Kaya, B. A. (2011). Taşlıcalı Yahyâ. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt: 40), 156-157.
- Kurat, A. N. (1992). Doğu Avrupa Türk kavim ve devletleri. *Türk dünyası el kitabı* içinde (Birinci Cilt; Coğrafya-Tarih), İkinci Baskı, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, 175-186.
- Kutlu, S. (2007). *Milliyetçilik ve emperyalizm yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı devleti*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Majda, T. (1980). An 18th century Eastern Anatolian dialect recorded in Latin characters. *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Br: 30/1980, Sarajevo, 449-455.
- Максимов, В. А. (1867). *Опыт исследования тюркских диалектов в Худавендгяре и Карамании*. Санкт-Петербург: Санкт-Петербург тип. Академия наук.
- Moaçanin, N. (2001). Karadağ. *TDV İslam ansiklopedisi* içinde (Cilt: 24). 384-385.
- Popis: (2011). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011. godine*. Saopštenje, Broj: 83, 12.07.2011. godine, Podgorica: Crna Gora - Zavod za Statistiku.
- Popis: (2004). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2003. (Knjiga 1: Stanovništvo nacionalna ili etnička pripadnost - Podaci po naseljima i opštinama)*. Podgorica: Crna Gora - Zavod za Statistiku.
- Resmî Gazete, 18.03.1950, Sayı: 7460, 18117-18118.
- Rudić, V. (1995). *The ethnic structure of the population in montenegro, the Serbian questions in the Balkans*. University of Belgrade, Faculty of Geography, Belgrade 15.01.2019 tarihinde www.rastko.rs/istorija/srbi-balkan/vrudic-montenegro.html adresinden erişildi.
- Šlaković, S. (2013). *Rječnik Osmanske leksike barskoga kraja*. Podgorica-Bar: Institut za Crnogorski jezik i književnost.

- SG: (1993). *Статистички Годишњак Југославије - 1993*. Београд: Савезна Република Југославија Савезни Завод за Статистику
- SG: (1982). *Statistički Godišnjak SFRJ - 1982*. Београд: Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija Savezni Zavod za Statistiku
- Tekin, C. (2018). Yugoslavya'dan Türkiye'ye göçlerin nedenleri (1950-1958). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 39, Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası, 249-261.
- Türk, F. (2017). Turci u Crnoj Gori i Turski jezik. *Međunarodni naučni skup Crna Gora i Osmansko Carstvo: Iskustvo međudržavnih odnosa / Osmanlı İmparatorluğu ve Karadağ: Ülkelerarası İlişkiler Uluslararası Sempozyumu*, (23-24.11.2015) Podgorica, 567-585.
- Türk, F. (2016). *Karadağ Türkleri ve Türkçe, Balkanlar'da yaşayan Türk azınlıkları ve Türkçeye yönelik dil politikaları*. Ankara: Astana Yayınları
- Uzunçarşılı, İ. H. (--). *Osmanlı Tarihi, I. cilt, 7. baskı, Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri hakkında bir mukaddime ile Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Vásáry, I. (2008). *Kumanlar ve Tatarlar - Osmanlı öncesi Balkanlar'da doğulu askerler (1185-1365)*. (Çev. Ali Cevat Akkoyunlu). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Extended Abstract

Researches related to the geography of Turkey Turkish have been studied since the 19th century. Before that, transcription texts which have described the Turkish language are out of scope because of the non-dialectological features. Various studies have been carried out in some parts of Rumelia, Anatolia, Cyprus, Lebanon, Syria and Iraq in the dialect geography.

Montenegro is an area where also Turkish localities have been in existence since the 4th century. The Slavs, who started to settle together in the 7th century, had various stages with the Turks before the Ottoman period and in the 15th century with the Ottoman Empire. Montenegro took independence from Ottoman Empire in 1878, and as a requirement of becoming a state has moved forward in various aspects. Montenegro carried out the first attack on 8th of October, 1912 and herewith the First Balkan War was started. Along with the WWI Montenegro was occupied by the Austro-Hungarian Empire. In the post-war period, Montenegro has become a part of the so-called Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes. In this period like in the previous ones, the immigration process toward Turkey has been started too. The Kingdom of Yugoslavia was occupied by one of the Axis countries, Germany. In 1945 including Montenegro has been established the socialist state Yugoslavia. In the 1950s a new current of migration was started and therefore the Turk and Turkish speaking population decreased within this period. Conflicts have ended in the civil war in 1991. Montenegro became a federal state within Yugoslavia in 1992, Serbia-Montenegro in 2003. Montenegro gained the independence in 2006.

Turks of Montenegro were registered in the 2011 census with the use of the "Turkish" headings, predominantly in the vicinity of Bar and in many other municipalities. Turks of Montenegro have reached the present day by experiencing all these historical processes by receiving its traces. Hence, in the 2011 census, when the census-taker was asking what is actually his/her nationality, to declare themselves as Turks was a new and meritorious feeling. This result of course is a positive one for the state of Montenegro. The 2011 census which was handled by the Statistical Office of Montenegro, 104 participants have declared themselves as Turk. From more to less distribution of Turkish population is in the following cities: Bar, Podgorica, Bijelo Polje, Budva, Rožaje, Plav, Pljevlja, Berane, Tivat, Ulcinj, Danilovgrad. This census number makes sense and indicates the minimum. Namely, during this census, there are a lot of Turkish-origin people who did not declare themselves as 'Turk'. This fact was supported also by our survey. The primary dimension of this topic is about the case of Turks who are aware of this fact. At least one member among these families has declared him/herself as Turk, and the rest has

declared him/herself differently. The other dimension of the topic of ethnic belonging in the census is those that have lost a great deal of Turkish identity. These people due to the territory they live have accepted the nearest neighbour identity. Such as in the case with the southeast part of this state, near the Skadar Lake, Turkish-origin people who live there have declared themselves as Albanian, those who live in the Sandzak territory have declared themselves as Bosniaks. The case of Turkish-origin people in Montenegro is a bit different than the one in other states of the Balkan Peninsula. For instance, Turkish language in Kosovo is a different case where the language is vivid and daily used altogether with the rest local characteristics. Turks of Kosovo are more in touch with the Turks who live in Turkey and with other Turks. No matter what, the Turkish knowledge has remained within certain families in Montenegro. These families are in the town of Bar and they have saved the inheritance of the Turkish language. In some other families, they have forgotten the Turkish language in large measure, or they possess a language consisted of nothing more than few words and no grammar.

The Turkish language spoken in Montenegro is a Rumelian accent/dialect. This belonging may easily to be guessed from different aspects. In the general dialect geography of Montenegro by comparing the different thoughts, according to the already known characteristic features of the Turkish language spoken here, it is accepted the thought that Montenegro Turkish belongs to Western Rumelia. Here it is given a text like an example to the Turkish dialect of Montenegro. This is a full text; therefore, this study has to be evaluated as the first scientific publication for the Montenegro area.

The works related to the Turkish dialect of Montenegro are very limited and generally, they describe the Turks of Montenegro and Montenegro, apart from the dialect dictionary and publication for positioning. In 2018, an academical project was initiated for the identification and processing of Turkish dialects of Montenegro. Montenegro Turkish was compiled with the project that still continues. Apart from that, there are available some news and texts which provides limited information and cannot be included in the scope of academic research.

There are available merely limited research papers about the history and the present of the Turkish language in Montenegro. This is due to the political, social, cultural, and academical reasons. As a result of the migration process which lasted more than one century, Turks of Montenegro became introverted. Hence, Turkish language has been continued to be spoken only within a few houses and narrow neighbourhood. That historical process which stroke great blow to the Turks of Montenegro culture has fallen behind. In the present day, Turks of Montenegro thanks to the better standards in Montenegro nowadays have started to declare themselves as Turks again and to protect their national identity. Today, are available only two works related to the Turkish dialect of Montenegro and those are the so-called dictionary 'Rječnik Osmanske Leksike Barskoga Kraja' prepared by Sead Šlaković and a so-called article 'Karakteristik Birkaç Özellik Bakımından Rumeli Ağızları İçinde Karadağ'ın Yerinin Tespiti' written by Alpay İğci. In this article, publications about Montenegro are presented through a historical process; have been made determinations about Turks and Montenegro Turkish; is presented multipurpose field information for the mention of Montenegro area in new researches of Turkey Turkish.